

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 310-330

BİR MAHBÛBA SEVB-İ CEDİD GİYDİRMEK: ERZURUMLU RAHMÎ'NİN MANZUM AVÂMİL TERCÜMESİ

Giyasi Babaarslan

Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(gysbabaarslan06@gmail.com), ORCID: 0000-0002-9074-2379 / **Research Assistant, Kırşehir Ahi Evran
University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Babaarslan, Giyasi (2022), "Bir Mahbûba Sevb-i Cedîd Giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin Manzum Avâmîl Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 310-330.

Babaarslan, Giyasi (2022), "A Dress up New Garment to A Beloved: Verse Awamil Translation of Erzurumlu Rahmi", *Journal of Ottoman Literature Studies*, 29, 310-330.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bir Mahbûba Sevb-i Cedîd Giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin Manzum Avâmil Tercümesi

Özet

İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle ortaya çıkan, muhtelif toplumların Arapça konuşma ihtiyacı ve Kur'an'ın doğru anlaşılıp korunması zarureti neticesinde Arapçanın gramer kaidelerinin tespit edilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Bu hususta birçok Arap dil bilgini Arapçanın yanlış kullanımlarla bozulmasına engel olmak için çeşitli eserler ortaya koymuştur. Söz konusu eserlerin bir bölümünü de nahiv ilminin şubesi olan avâmiller oluşturmaktadır. Âmil kelimesinin çoğulu olan avâmil, bir terim olarak Arapça'da kelime sonlarının okunuşuyla ilgili konuları ihtiva eden gramer hususlarını ifade etmektedir. Halil bin Ahmed (öl. 175/791) ile başladığı kabul edilen avâmil yazma geleneği ondan sonra da yaygınlık kazanarak devam etmiştir. Bu geleneğin en önemli halkalarını ise Abdülkâhir Cürçânî'nin *el-Avâmil*'i ile Mehmed Birgivi'nin *el-'Avâmilü'l-cedîd*'i oluşturmaktadır. Bahsedilen avâmiller üzerine birçok gramer âlimi tarafından şerh, haşiye ve ta'likat türünden eserler yazılmıştır. Mevzubahis eserler başta Türkçe ve Farsça olmak üzere pek çok dile manzum veya mensur olarak tercüme edilmiştir.

Bu çalışmada avâmil türü hakkında tanıtıcı bilgiler verildikten sonra Abdülkâhir Cürçânî'nin *el-'Avâmil* adlı gramer kitabının Erzurumlu Rahmî tarafından yapılan Türkçe manzum tercümesi ele alınacaktır. Rahmî'nin, tercümesini tamamladıktan sonra yazdığı şerhe dair bazı değerlendirmeler yapılacak; söz konusu şerhin başında yer alan malumattan hareketle şair hakkında bazı yeni bilgiler verilecektir. Manzum tercümenin yazılma sebebi, kim için yapıldığı, ne zaman tamamlandığı ve istinsah edildiği gibi hususlar üzerinde durulduktan sonra tercümenin muhtevası incelenecektir. Son olarak eserin transkripsiyonlu metni araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Avâmil, Abdülkâhir Cürçânî, el-'Avâmil, Erzurumlu Rahmî, manzum tercüme.*

A Dress up New Garment to A Beloved: Verse Awamil Translation of Erzurumlu Rahmi

Abstract

As a result of the need of various societies to speak Arabic, which emerged with the expansion of the borders of the Islamic state, and the necessity of understanding and protecting the Qur'an correctly, it has become necessary to determine the grammatical rules of Arabic. In this respect, many Arab linguists have produced various works to prevent the deterioration of Arabic by misuse. Some of these studies are composed of avâmils, which is the branch of the science of nahw. Awamil, which is the plural of the word amil, as a term, refers to grammatical issues in Arabic, including the issues related to the pronunciation of word endings. The tradition of writing awamil, which is accepted to have started with Halil bin Ahmed (d. 175/791), continued after him by gaining popularity. The most important rings of this tradition are Abdulkahir Cürçani's *el-Awamil* and Mehmed Birgivi's *el-'Awamilü'l-cedid*. On the mentioned awamils, works such as commentary, annotation and ta'likat were written by many grammar scholars. The works in question have been translated into many languages, especially Turkish and Persian, in verse or prose.

In this study, after giving introductory information about the awamil genre, the Turkish verse translation of Abdülkahir Cürçani's grammar book the name of *el-'Awamil* by Erzurumlu Rahmi will be discussed. Some evaluations will be made about the annotation that Rahmi wrote after completing his translation; based on the information at the beginning of the commentary in question, some new information will be given about the poet. The content of the translation will be examined after the issues such as the reason for writing the verse translation, for whom it was made, when it was completed and copied. Finally, the transcribed text of the work will be presented to the researchers.

Keywords: *Awamil, Abdulkahir Cürçani, el-'Awamil, Erzurumlu Rahmi, verse translation.*

Giriş

Kur'an'ın nüzulünden evvel, meleke olarak aktarılan Arap dilinin gramer kaidelerine dair yazılı bir eser bulunmamaktadır. Özellikle hulefâ-yı râşidîn döneminde İslam'ı yayma gayesiyle yapılan fetihler neticesinde devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak Arapça da fethedilen yerlerde (Irak, İran, Suriye, Mısır, Horasan, Kuzey Afrika) hızla yaygınlık kazanmıştır. Müslüman Araplarla muhtelif toplumsal şartları paylaşma zarureti, fethedilen bölgelerde başka diller konuşan halk için Arapçanın öğrenilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda da yarım asra yakın bir sürede Arapça ulaştığı her yerde hâkim bir dil hâline gelmiştir (Arslan 1996: 161). Arap olmayan insanların, bu dili konuşmak durumunda kalması nedeniyle Arapçanın yapısına ait kuralların belirlenmesi ve bunların bir araya toplanması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Dönemin ilim adamları hem söz konusu ihtiyacı karşılamak hem de dilin yanlış kullanımlarla bozulmasına engel olmak adına türlü çalışmalar yapmıştır. Kur'an'ın doğru anlaşılması ve her türlü bozulma tehlikesine karşı korunabilmesi düşüncesi de bu çalışmaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. "İslamiyet'ten sonra Arap edebiyatında çok erken bir dönemde çeşitli şubeleriyle başlayan ve izahı güç bir hızla gelişen filolojiye ait çalışmalar Kur'an-ı Kerim'in yazılması, kitap hâline getirilmesiyle başlamış ve bu arada gramer, Kur'an-ı Kerim'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur" (Arslan 1996: 162). Bunun sonucunda da gramerle yakından ilişkili olan Kur'an'da kelime sonlarının harekelenmesi meselesi Ebu'l-Esved tarafından yapılan iki önemli çalışmada ele alınmıştır. Bundan sonra da metot ve muhteva açısından Arapça öğrenimini kolaylaştırmak için çeşitli kısa eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerin bir bölümü de avâmillerden oluşmaktadır.

Âmil kelimesinin çoğulu olan avâmil, Arapça'da "terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i'rabına tesir eden unsurlar" olarak tarif edilmektedir. Zamanla nahiv konularını âmil-mâmul temelinde tasnif ederek kısaca inceleyen bu gramer alanına *el-avâmilü'l-mie* (100 âmil) veya *el-avâmil* adı verilmiştir. Emeviler döneminden itibaren nahiv ilminin özünü teşkil eden âmil-mâmul ilişkisi hakkında *el-Avâmil*, *el-Avâmilü'l-mi'e*, *el-Mukaddime*, *el-Muhtasar* gibi değişik adlarla birçok küçük çaplı eser telif edilmiştir. Halîl b. Ahmed'e nisbet edilen *el-Avâmil (fi'n-nahv)* adlı eser, nahiv muhtasarlara olarak bilinen serinin ilki kabul edilmektedir. Kisâî'nin *Râ'iyye* adlı manzum risalesi ile Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Avâmil(ü'l-mi'e)* veya *Muhtasaru Avâmilü'l-i'râb* adlarıyla bilinen eseri de bu türün ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Bunlardan sonra Abdülkâhîr Cürcânî'nin büyük bir şöhrete sahip olan *el-Avâmilü'l-mi'e* adlı eseri gelmektedir. Asırlarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Birgivi'nin *el-Avâmil*'i ile Cürcânî'nin aynı adlı eseri bu türün en yaygın iki örneği olduğu için Cürcânî'nin eseri *el-Avâmilü'l-atik*, Birgivi'ninki ise *el-Avâmilü'l-cedid* olarak bilinmiştir. Ancak bu iki eser arasında âmillerin sayısı ve ele alınış tarzları bakımından ciddi farklar bulunmaktadır (Durmuş 1991: 106-107).

Cürcânî'nin, *el-Avâmil*'inde 100 âmilden söz etmiş olmakla birlikte hem bu sayıyı bulma hem de âmilleri bu rakamda sabitleme hususunda zorlandığı görülmektedir. *el-Avâmil*'de âmiller lafzi ve manevi olmak üzere iki ana gruba ayrıldıktan sonra lafzi âmiller kıyasi ve semai şeklinde tasnif edilmiş ve bu sınıflama içinde toplam 100 âmil zikredilmiştir. Birgivi'nin tasnifi ise 60 âmil, 30 mâmul ve 10 amel (i'rab, alâmet) şeklindedir. Birgivi, her ne kadar eserine *el-Avâmil* adını verse de eserde ele alınan konular sadece âmillerden ibaret olmayıp mâmuller ve i'rab alâmetleri de ayrı ayrı incelenmiştir. Bu iki avâmil kitabının en önemli özellikleri ise "Cürcânî'nin telif ettiği *el-Avâmil*'in son derece veciz ve ihatalı, Birgivi'nin eserinin ise daha pratik, tasnifi daha mantıklı ve sade olmasıdır" (Durmuş 1991: 107).

Cürcânî'nin *el-Avâmil*'i Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İran, Hindistan, Pakistan gibi birçok bölgede yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu coğrafyalarda *el-Avâmil* üzerine pek çok gramer âlimi tarafından şerh, haşiye ve ta'likat türünden eserler yazılmış; kolay ezberlenmesi için manzum hâle getirilmiştir (Durmuş 1991: 107). Başta Türkçe ve Farsça olmak üzere pek çok dile manzum veya mensur olarak tercüme edilmiştir.

Türkçe'de manzum avâmil tercümelerinin -elde bulunan örneklerden hareketle- 16. yüzyılda başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Yüzyıllara göre tercüme tarihi ve mütercimi bilinen mevcut manzum avâmil tercümeleleri ile mütercimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 16. yüzyıl: Larendevî İbrâhîm Şânî, *Terceme-i Avâmil-i Cürçânî*. 17. yüzyıl: Mehmed b. Ahmed-i Dâî, *Manzûm Avâmil-i Abdülkâhir Cürçânî*; Ahmed b. Mehmed b. Abdülazîz el-Endülüsi, *Manzûme-i Avâmilü'l-Mie*¹; Seyyidî, *Manzum Avâmil-i Cedîd*. 18. yüzyıl: Rahmî Abdurrahîm Efendi, *Manzum Terceme-i Avâmil-i Atîk*. 19. yüzyıl: Rif'at, *Nazm-ı Avâmil-i Birgiovî*; Ferîd, *Terceme-i Manzûme-i Avâmil-i Birgiovî*; Hüseyin, *Nazmü'l-Avâmil*. Bunlardan başka tercüme tarihi bilinmeyen manzum tercümeleler de bulunmakta olup bazıları şu şekildedir: Abdurrahmân, *Mefhûm-ı Avâmil-i Atîk ve Avâmil-i Cedîd*; Celâlî, *Terceme-i Avâmil-i Cürçânî*; Şeyh Yahyâ, *Terceme-i Avâmil*; Seyyidî, *Terceme-i Avâmil-i Birgiovî* (Yılmaz ve Yılmaz 2021: 333-342; Yazar, 2011: 1119-1125).

Erzurumlu Rahmî ve Manzum Avâmil Tercümesi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde *nekty01304* demirbaş numarasıyla ve Avâmil Tercüme-i Manzumesi adıyla kayıtlı olan yazma 219x135 mm. ölçülerinde olup 25 varaktan müteşekkildir. Dijital kopyadan anlaşıldığı kadarıyla ebru kaplı mukavva bir cilt içinde bulunan eser, samânî kâğıda talik hat ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Âmiller kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Varak numarası verilmiş olan yazmanın reddadelerinden tam olduğu anlaşılmaktadır. Aynı cilt içerisinde Cürçânî'nin el-'Avâmil'inin, Erzurumlu Rahmî tarafından kaleme alınan manzum tercümesi ve bu tercümenin şerhi yer almaktadır. Şerhin sonundaki ketebe kaydından bu yazmanın, Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey (öl. 1873) tarafından H 14 Muharrem 1251/M 12 Mayıs 1835 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Yazmanın 1a sayfasında da "Zîver" isminin yazılı olduğu Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey'e ait bir mühür bulunmaktadır. Yazmanın 1b-5a sayfaları arasında Avâmil Manzume-i Tercümesi, 6b-25a sayfaları arasında da söz konusu tercümenin şerhi yer almakta olup 5b ile 6a sayfaları boştur.

Biyografik kaynaklarda hayatıyla ilgili kısıtlı malumat bulunan şairin asıl adı Abdurrahîm Rahmî; babasının adı Mustafa'dır. Erzurum'da dünyaya gelen Rahmî, iyi bir eğitim gördükten sonra İstanbul'a giderek orada çeşitli medreselerde müderrislik yapmış; bundan dolayı da halk arasında "Hoca Rahmî" lakabıyla tanınmıştır. Hocalığı yanında bazı önemli eserlerin istinsah ve tercüme faaliyetleriyle uğraştığı da bilinmektedir. Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'in babası Seyyid İbrahim İsmet Bey'in de hocası olan Rahmî, 1223/1807-1808'de İstanbul'da vefat etmiştir. Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey onun vefatına "*Hâce Rahmî eyledi dehre vedâ*" mısraı ile tarih düşürmüştür (Çiftçi 2017: 173).

Rahmî'den, kaynaklarda ilmî faaliyetleri yanında şair ve edip kimliği de bulunan bir şahsiyet olarak bahsedilmektedir. Rahmî'nin, şiirlerini bir araya getiren hacimli bir *Divan*; Mevlanâ Kâsım-ı Hânî'nin seyr ü süluk merhalelerini anlatan *Seyr ü Sülûk İle'l-mülki'l-mülûk* isimli risalesinin tercümesi olan *Refik-i Tarîk*; mektuplarını bir araya getirdiği *İnşâ-yı Mergûb* ve Abdülkâhir el-Cürçânî'nin el-'Avâmil adlı eserinin manzum tercümesi olan *Avâmil-i 'Atîka* olmak üzere dört eseri² olduğu bilinmektedir. Bu eserler yanında Rahmî, manzum olarak kaleme aldığı *el-'Avâmil* tercümesine yine kendisi bir şerh³ yazmıştır.

Rahmî tarafından kaleme alınan manzum avâmil tercümesinin yine kendisi tarafından yazılan şerhinin başında kayıtlı malumatlar arasında şairin biyografisine katkı sağlayacak veriler de bulunmaktadır. Söz konusu bilgiler şu şekildedir:

¹ Sadık Yazar, bu eserin mütercimi konusunda ihtiyatlı olmak gerektiğini belirtmektedir (2011: 1121).

² Erzurumlu Rahmî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Duman, 2017: 304-305; Erkal 2015.

³ Bu şerh metni tarafımızdan makale olarak yayına hazırlanmaktadır.

"Bu risâle-i nâfi'aniñ mütercimi ve makâle-i câmi'aniñ müte'allimi mekâ'id ü mekârih-i nefsi mekkâreniñ mahall-i hücumu 'Abdurrahîm Rahmî-i Erzurûmî ahvâl-i mûrisü'l-melâlini şu vechle tahrîr ü beyân ve ta'bîr-i (عنا في الجنان) eyler ki maskat-ı re'sim olan merzbûm-ı Erzurûmdan ba'zı mevâdd-ı zarûriyye ile efhar-ı bilâd ve maksim-i erzâk-ı 'ubbâd olan Kostantiniyye-i mahmiyye-tıynet 'ani'l-beliyyeye sene **hams ve mi'eteyn ve elf** hudûdında vusûl ve umûr-ı mes'ûle hasbe'l-me'mûl ba'de'l-husûl 'avd u rucû' irâdesiyle idâre-i umûr-ı matlûba şürû' esnâsında (ما كل ما يتمنى المرئي)dür ki mağzâsınca mir'ât-ı 'âlemde sûret-i dîger-i cilveger olup ba'de'l-istişâre ve'l-istişâre **bakıyye-i evlâd u 'ıyâli dahi bu diyâr-ı celîlü'l-âsâra celb ü nakli** istihsân-kerde-i erbâb-ı 'akl olmağın vatan-ı aslıden fekk-i râbita-i ikâmet icrâ-yı sünnet-i seniyye-i hicret ve dârü'l-emni saltanatda bast-ı hasîr-pâre-i istirâhat eyledükde sâbikan revnak-efzâ-yı sadr-ı vâlâ-kadr-ı Rûmili devletli 'inâyetli re'fetli es-Seyyid İbrâhîm 'İsmet Begefendi ibni el-vezîrû's-şehîd Seyyid Râ'if İsmâ'il Paşa ibni el-vezîrû'l-merhûm İbrâhîm Paşa (عليهما الرحمة مادامت عداة والعشا) hazretlerinin âsitân-ı mekârim-âşiyân-ı sâmililerine nev'-i mâ-mütereddîd ve cârûb-keşân-ı dîvân-hâne-i hümâ-lâne-i kirâmîleri 'idâdından müte'addid oldığım hasebiyle işâret-i 'aliyeleriyle gûşe-i 'inâyet-tûşe-i dâ'ire-i tâhirelerinde fers-i bisâta ikâmet ve iftihâr idüp 'adem-i istihkâk ve iktidârımdan iğmâz-ı 'ayn-ı enzâr birle mazhar-ı hüsn-i iltifât ve i'tibâr buyurup nahl-i necîb-i emced ve nev-bâve-i nahl-i es'adları olan mahdûm-ı melâ'ik-rüsûmları erbâb-ı rüşd ü zekânıñ ser-bülendi ve ashâb-ı âdâb u 'irfânıñ hûşmend-i dil-pesendi **es-Seyyid Ahmed 'Ârif Begefendi** cenâb-ı ma'âlî-me'âblarına bu 'abd-i müstemendi h âcelik hizmetine ta'yîn ü tahsîs ile ..." (6b-7b)

Rahmî'nin biyografisine dair bilgi veren kaynaklarda onun İstanbul'a gittiği bildirilmekle birlikte bu hadisenin ne zaman olduğu bilinmemektedir. Metinden anlaşıldığı üzere Rahmî bazı mecburiyetler sebebiyle H 1205/ M 1790-1791 yılında vefatından 17-18 yıl evvel İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'daki işlerini hallettikten sonra memleketine geri dönme niyetinde olan şair, istihare ve istişâre neticesinde memleketinde kalan ailesini İstanbul'a getirmenin daha doğru olacağı kararına varmıştır. Buradan Rahmî'nin evli ve en az bir çocuk babası olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Seyyid İbrahim İsmet Bey ile tanışıp onun hizmetine giren Rahmî, bir müddet sonra mezkûr şahsın mahdumu Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'e hoca tayin edilmiş ve onun eğitimiyle ilgilenmiştir.

Rahmî, Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'in eğitimine (hizmetine) tayin edildikten ve onunla Kur'an'ı hatmedip sarf ilminde üç dört risale okuduktan sonra nahiv ilmine dair Cürçânî'nin meşhur risalesine başladıklarında Ârif Hikmet Bey'in vezinli söze yatkınlığını fark ederek bu tercüme-yi manzum olarak yapmaya karar verdiğini -yukarıda bahsedilen şerhin başında kendi ağzından aktarılan biyografik malumatta- şu şekilde açıklamaktadır:

"es-Seyyid Ahmed 'Ârif Begefendi cenâb-ı ma'âlî-me'âblarına bu 'abd-i müstemendi h âcelik hizmetine ta'yîn ü tahsîs ile ... ba'de hatmü'l-Kur'ânî's-şerîf mukaddemât-ı 'ilm-i tasrîfden üç dört resâ'il-i meşhûre kirâ'at ve 'ilm-i nahvden Mevlânâ Şeyh 'Abdülkâhir Cürçânî rahmetullâhi te'âlânıñ aksâm-ı 'avâmil-i nahviyye beyânında olan risâle-i zâtü'l-cezâlesi ta'allümine rağbet ve mübâşeret eyleyüp **cevher-i zâtında olan Hudâ-dâd ve zekâ-reşâd-ı mâder-zâd ve istikâmet-nihâd-ı selâmet-i'tiyâdları muktezasınca kelâm-ı mevzûn isti'lâmına mâ'il ve hıfz u isti'mâline kâbil olmağın risâle-i mezkûreniñ terceme ve nazmına bu fakîr-i kesîrû't-taksîri sevk ve tesyîre bâdî olup ..."** (7b-8a)

Rahmî'nin avâmil tercümesi hakkında en kapsamlı bilgiler, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*'ndeki Avâmil-i Atîka maddesinde verilmiştir. Söz konusu maddede tercümenin muhtevasıyla ilgili kısım şu şekildedir:

"Rahmî'nin eseri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 77 beyitlik manzum terceme olup aruzun "fâilâtün fâilâtün [fâ'ilâtün] fâilün" kalıbıyla yazılmıştır. Bu bölümde 17 adet

harf-i cerin anlamlarına yer verilmiştir. Bu harf-i cerler; bâ, min, ilâ, fî, lâm, rubbe, alâ, an, kef, müz, hattâ, vâvü'l-kasem, bâ'ü'l-kasem, tâ'ü'l-kasem, hâşâ, halâ ve adâdır İkinci bölüm ise ilk bölümdeki beyitlerin mensur olarak şerhini ihtiva etmektedir. Bu bölümde eserin yazılmasına vesile olan Seyyid Ahmed Ârif isimli kişiden sitayişle bahsedilmiş ve eserin sonunda da ona ithaf edildiği belirtilmiştir." (Erkal 2021)

Öncelikle mesnevi nazım şekliyle yazılan manzum tercümede -Cürcânî'nin risalesinin tam bir tercümesi olması dolayısıyla- 17 harf-i cer değil 100 âmil söz konusu edilmiştir. İlaveten tercümede bahsi geçen Seyyid Ahmed Ârif isimli şahsın Şeyhülislam Ahmed Ârif Hikmet Bey olduğu tespit edilmiştir. Erkal, Rahmî'nin manzum *el-'Avâmil* tercümesi ile kendi tercümesine yazdığı şerhin, aynı eserin iki ayrı bölümü olduğunu dile getirmektedir. Şerhin başındaki, Rahmî'nin biyografisine dair kendi ağzından serdedilen şu cümleler konuyu aydınlatması bakımından önem arz etmektedir:

"Risâle-i mezkûreniñ (Cürcânî'nin el-'Avâmil'inden bahsediliyor) terceme ve nazmuna bu fakîr-i kesîrû't-taksîri sevk ve tesyîre bâdî olup lâkin şâmîle oldığı emsileyi zikr ve îrâda evzân-ı şî'riyye gayr-ı kâbiletü'l-ifâde olmağla **ba'de't-tekmîl hâmiş-i manzûmede tahrîr ve tafsîl irâdesinde iken ba'zı ahıbbâ-yı zü'l-vefânîñ istihsân ve tedbîrlerine binâ'en manzûme-i mersûma şerh ü tefsir ve emsile dahi ma'ânî-i mücmelesi ile her biri mahall-i lâyıkında tastîr ü tahrîr olunmak mübtedîlere enfa' ve âsân ve bu 'abd-i kesîrû'l-'isyâna vesîle-i 'afv u gufrân olmak ümniyyesiyle zikr ü beyân olundu."** (8a)

Metinden anlaşıldığı üzere Rahmî, Cürcânî'nin eserindeki örnekleri (emsile) şiirle aktaramadığını, bu eksikliği manzum tercümesine çeşitli açıklamalar (hâmiş) yazarak gidermek istediğini bildirmektedir. Daha sonra şair, vefalı dostlarının isteği üzerine örneklerin ve anlamlarının verildiği bir şerh yazma kararı aldığını beyan etmektedir. Dolayısıyla bu şerhi, şair tarafından kaleme alınan tercümenin ikinci bölümü değil müstakil bir şerh olarak değerlendirilmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Nitekim tercüme ve şerh, birbirinden farklı ameliyeler ihtiva eden terimlerdir. Bu bağlamda Erzurumlu Rahmî'nin eserlerine, 'Avâmil Şerhi olarak adlandırılabilir yeni bir eser daha ilave edilmiş olacaktır.

Rahmî, tercümesini Seyyid İbrâhîm İsmet Bey-zâde Ahmed Ârif Beyefendi (d. 1786-öl. 1859) için yaptığını 75. beyitte açıkça dile getirmektedir:

Seyyid İbrâhîm 'İşmet Begefendi-zâdeye
Aḥmed 'Ârif Begefendi server-i âzâdeye

Tercümesinin 71 ve 72. beyitlerinde Rahmî, daha önce yaşamış pek çok nahiv âlimi gibi Birgivî'nin de eserini yazarken Cürcânî'nin *el-'Avâmil*'inden faydalanmış olduğunu dile getirmektedir. Cürcânî'nin tasnifini almak yerine kendi tasnifini geliştirmesi konusunu "bir güzele yeni elbise giydirdiği" şeklinde izah etmektedir. Şair, "cedîd" kelimesiyle Birgivî'nin eserinin *el-'Avâmilü'l-cedîd* olarak bilindiğine de işaret etmektedir:

Ḳaşr-ı fenn-i nahv için bu nüshadur muḥkem temel
İstifâde bundan itmiş vâfir a'lâm-ı evel

Birgivî dahı muḳaddem bundan olmuş müstefîd
Şoñra bu maḥbûba ilbâs eylemiş sevb-i cedîd

Rahmî, Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'e "yadigâr" olarak kaleme aldığı tercümesini H Ramazan 1215/M Ocak-Şubat 1801'de tamamladığını 76. beyitte şu şekilde ifade etmektedir:

Yâdigâr-ı Raḥmî-i nâ-kâmdur oldı tamâm
Biñ iki yüz on beşinci sâl der-mâh-ı şiyâm

Bu tarihe göre tercüme tamamlandığında Şeyhülislam Arif Hikmet Bey daha 15 yaşındadır. Rahmî muhatabına bu tercümeyi kendisi için yaptığını söyledikten sonra ezberlemekte ihmal göstermemesini şu şekilde öğütlemektedir:

Bir mübârek nüshadır itdüm senüñ-çün terceme
Bir güzel manzûmedür hıfzında ihmâl eyleme (b. 70)

Eserin müstensihî Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey'in Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey ile aralarındaki yakınlık düşünüldüğünde bu eserin istinsahını, hocasının adını yaşatmak ve eseri okuyanların onu rahmetle yad etmesi gibi çeşitli saiklerle Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey tarafından talep edilmiş olabileceği akla gelmektedir. Bu konuda şu an için kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Eserin Muhtevası:

Arap nahvinde âmiller genel olarak "lafzi" ve "manevi" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Lafzi âmiller de kendi içinde semai ve kıyasi âmiller olarak ikiye ayrılmaktadır. Semai âmiller 13 çeşit ve 91 adet, kıyasi âmiller ise 7 adettir. Manevi âmiller de 2 tanedir. Böylece toplam yüz âmil meydana gelmektedir (Yanık vd. 2000: 19). Bu çalışmada ele alınacak manzumede de söz konusu yüz âmil⁴ manzum bir şekilde zikredilmiştir.

1. Lafzi Âmiller

1.1. Semai Âmiller

Birinci Çeşit (Nev'-i Evvel):

Rahmî; 13 çeşit semai âmil olduğunu söyledikten sonra bu kısımda başına geldiği ismin son harfini kesre okutan ilâ (إلى)⁵, bā (ب)⁶, tā (ت)⁷, hattā (حَتَّى)⁸, hāṣā (حَاصًا)⁹, ḥalā (حَلَا)¹⁰, rubbe (رُبَّ)¹¹,

⁴ Çalışma boyunca âmillerin görev ve anlamları hakkında bilgi verilirken büyük oranda Nevzat H. Yanık, Kenan Demirayak, Mustafa Kılıçlı ve Sadi Çöğenli tarafından neşredilen *Avâmil-i Cürcânî Avâmil-i Birgivi ve Tercümleri* (2000) adlı eserden faydalanılmıştır.

⁵ Amaca ulaşma ve ile, birlikte anlamlarında kullanılır.

⁶ Birleştirme, yararlanma, beraberlik, karşılık, fedakârlık, zaman ve yer belirtme anlamları geçişli yapma özelliği ve zaid olarak herhangi bir anlamı yüklenmeyen kullanımı da vardır.

⁷ Bâ'ü'l-kasem yani yemin bâ'sı olarak adlandırılır ve yemin etmek için kullanılır.

⁸ Amaca ulaşma, ile ve birlikte anlamlarında kullanılır.

⁹ İstisna anlamında kullanılır.

¹⁰ İstisna için kullanılır.

¹¹ Azlık belirtmek için kullanılır.

‘an (عَنْ)¹², ‘adā (عَدَا)¹³, ‘alā (عَلَى)¹⁴, fī (فِي)¹⁵, kāf (كَ)¹⁶, lām (لِ)¹⁷, min (مِنْ)¹⁸, müz (مُذْ)¹⁹, münzü (مُنْزُ)²⁰, vāv (وَ)²¹ olmak üzere 17 harf-i cer bulunduğunu bildirmektedir ki bunlar ikinci beyitte sayılmıştır:

Bil on üç nev‘ üzredür cümle semā’ī ‘āmili
Nev‘-i evvel on yedi harf oldı cerrüñ fā’ili
Bā ilā min kāf u lām u rubbe vü hattā ‘alā
Vāv u tā münzü vü müz fī ‘an ‘adā hāşā halā (b. 6-7)

Rahmî, 7. ve 19. beyitler arasında söz konusu harf-i cerlerin ne manada kullanıldığını tek tek izah etmiştir.

İkinci Çeşit (Nev‘-i Sānî):

Bu kısımda ismini nasb ve haberini ref‘ eden inne (إِنَّ)²², enne (أَنَّ)²³, ke-enne (كَأَنَّ)²⁴, leYTE (لَيْتَ)²⁵, lākinne (لَكِنَّ)²⁶ ve le’alle (لَعَلَّ)²⁷ olmak üzere 6 adet âmil bulunduğu aşağıdaki beyitte söz konusu âmillerle birlikte zikredilmiştir:

*İnne vü enne ke-enne leYTE lākinne le’al*²⁸
Mübtedā ile haberde naşb u ref‘ eyler ‘amel (b. 21)

Bu âmiller aynı zamanda fiile benzeyen harfler²⁹ olarak kabul edilmektedir:

Bu vücūh üzre münāsibdür eyā mîr-i vecîh
Bu hurūf-ı sitteye dirlerse ef’ale şebîh (b. 24)

¹² Uzaklaşma ve ayrılma ifade etmek için kullanılır.

¹³ İstisna için kullanılır.

¹⁴ Gerçek veya mecaz olarak üzerinde olma anlamında kullanılır.

¹⁵ Gerçek veya mecaz olarak bir şeyin içinde bulunma ve yine gerçek veya mecaz olarak bir şeyin üzerinde bulunma anlamlarında kullanılır.

¹⁶ Benzetme anlamı yanında zaid olarak da kullanılır.

¹⁷ Sahip yapma, özel kılma, sebep bildirme, söyledi fiiliyle kullanıldığında uzaklaşma ve ayrılma anlamlarında kullanılır. Zaid olarak kullanımı da mevcuttur.

¹⁸ Amaca başlangıç, cins belirtme, bazı, içinde, de/da anlamlarında kullanılır.

¹⁹ Geçmiş zamanda amaca başlangıç anlamında kullanılır.

²⁰ Geçmiş zamanda amaca başlangıç anlamında kullanılır.

²¹ Vāvü’l-kasem yani yemin vavı olarak adlandırılır ve yemin etmek için kullanılır.

²² Gerçeklik ve şüphesizlik anlamında kullanılır.

²³ Gerçeklik ve şüphesizlik anlamında kullanılır.

²⁴ Mecazi olarak teşbih için kullanılır.

²⁵ Temenni için kullanılır.

²⁶ İstidrâk içindir ki olumlu ve olumsuz iki cümle arasında bağlantı kurmakadına kullanılır.

²⁷ Dilek, istek ve beklenti için kullanılır.

²⁸ Le’alle (لَعَلَّ) olması gereken bu âmil vezin gereği le’al şeklinde okunmuştur.

²⁹ Bu harfler şu üç sebepten dolayı fiile benzeyen harfler olarak adlandırılmıştır:

- 1) Üç ve daha fazla harfli olmaları,
- 2) Sonlarının fethalı olması,
- 3) Her birinde fiil anlamı bulunması.

Fiillerin ref‘ ve nasb etmesi gibi bu harfler de fiile benzedikleri için ref‘ ve nasb ederler (Yanık vd. 2000: 29).

Üçüncü Çeşit (Nev'-i Sâliş):

Bu kısımda isim cümlesinin önüne gelerek manayı olumsuz kılan ve bu anlamda leyseye (لَيْسَ) benzeyen mâ (مَا)³⁰ ile lâ (لَا)³¹ âmilleri söz konusu edilmiştir. Bunların dâhil oldukları cümlede ismini ref' haberini nasb ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca önüne geldikleri isim marife de nekre de olabildiği gibi aksini belirten bir durum yoksa her zaman şimdiki zaman bildirdikleri ifade edilmiştir. Bu âmiller mübtedâ ve haberin başına gelmekte olup habere geldiklerinde zaid bir bâ ekleneceği belirtilmiştir:

Nev'-i sâliş leyseye olsa müşâbih *mā* vü *lā*
Cümleye dâhil olursa ref' ü nasb eyler edā
Leyse-āsā nefy-i muṭlaḳ nefy-i hāl için olur
Ma'rife hem nekrede gāhī haberde *bā* gelür (b. 25-26)

Dördüncü Çeşit (Nev'-i Râbi):

Bu bölümde 7 tane olan istisna ve nida âmilleri zikredilerek vāv (و) ve illā (إِلَّا) istisna; yā (يَا), eyā (يَا), heyā (هَيَا), ey (أَيُّ), hemze (أَلْهَمْزَةُ) âmillerinin ise nida için kullanıldığı bildirilmiştir. Yā ile yakın, orta ve uzak uzaklıktaki şeyler çağırılırken eyā ve heyā uzak şeylerin çağırılmasına mahsus kılınmıştır. Ey ve hemze ise yakın şeyler için yapılan çağırılmalarda kullanılmakta olup ey orta uzaklık hemze ise ondan daha yakın uzaklık için kullanılmıştır.

Nev'-i râbi' nasb-ı ism-i müfred eyler dem-be-dem
Vāv-ı ma' illā hoş istisnâ içündür *lā*-cerem
Nā'ib-i ed'ü nidāya vaz' olunmuş beş ḥurūf
Yā eyā daḥı *heyā ey* hemze kim bilmezse yūf
Yā ile muṭlaḳ münādādur *eyā* ile *heyā*
Vaz' olunmuşlar münādā-yı ba'ide serverā
Ey münādā-yı vasaṭ *hemze* münādā-yı ḳarīb
Nekre isme dâhil olsa nasb ider bil ey edīb (b. 27-30)

Beşinci Çeşit (Nev'-i Hâmis):

Bu kısımda muzari (geniş zaman) fiili nasb eden en (أَنْ)³², len (لَنْ)³³, key (كَيْ)³⁴ ve izen (إِذَنْ)³⁵ olmak üzere dört âmil zikredilmiştir.

Nev'-i hâmis nâşib-ı fi'l-i muzâri'dür ki *en*
Cümleyi müfred me'âlinde ider ammā ki *len*
Nefy-i istikbâli te'kid ider ey ḥulḳı ḥâsen
Key daḥı ta'lîl için ḳavle cevâb olur *izen* (b. 31-32)

³⁰ Şimdiki zamanın olumsuzluğu için kullanılır.

³¹ Sadece olumsuzluk içindir. Şimdiki zamanın olumsuzluğundan başka isim ve haberin başına da gelir.

³² İstek için kullanılır.

³³ Olumsuzluğu pekiştirmek anlamında kullanılır. Fakat daha çok gelecek zamandaki olumsuzluğu pekiştirmek için kullanılmıştır.

³⁴ Sebep bildirme anlamında kullanılır.

³⁵ Cevap ve ceza için kullanılır.

Altıncı Çeşit (Nev'-i Sâdis):

Bu bölümde müstakbel³⁶ (gelecek zaman) fiili cezm eden ve anlamını maziye (geçmiş zamana) çevirerek olumsuz yapan lemmâ (لَمَّا) ve lem (لَمْ); emir fiilin yapılmasını bildiren lām-ı emr (لَا أُمْرُ); olumsuzluk için kullanılan lā (لَا) ve şart ve ceza için kullanılan in (إِنْ) âmillerinden bahsedilmiştir:

Nev'-i sâdis cezm ider müstakbeli *lemmâ* vü *lem*
Naql ider mâzîye andan nefy ider ey muhterem
Bir de *lām-ı emr-i* gâ'ib bir de *lā'-i* nâhiye
Cezm ider şartıyye olsa *in* degülse nâfiye (b. 33-34)

Yedinci Çeşit (Nev'-i Sâbi'):

Bu kısımda şart ve ceza anlamı üzere fiilleri cezm eden menkus isimlerden bahsedilmektedir. Bunlar mā (مَا), men (مَنْ), eyyu (أَيُّ), metey (مَتَيْ), mehmā (مَهْمَا), eyne (أَيْنَ), ennā (أَنَّى), ḥayşumā (حَيْشُ مَا), iz-mā (إِذْ مَا) olmak üzere 9 adettir. Bu âmillerden zaman için metey ve mehmā; mekân için eyne, ennā, ḥayşumā ve iz-mā âmillerinin kullanıldığı belirtilmiştir.

Nev'-i sâbi' hem tokuz esmā ki ol menkūşadur
Cezm ider müstakbeli şart u cezā maḥşūşadur
Mā-tekul fi'l-cebbe yesma'hu ve *men* li-sem'i buḥl
*Eyyu*hum yukrimke tukrimhu kezā ḍarbū'l-meşel
Hem *metey mehmā* zamāna zarf olur ey müsta'id
Yā kerīme'l-ḥulḳ mehmā testaḳim ḳad tesnefid
Eyne ennā ḥayşumā iz-mā mekāna zarf olur
Cezm-i müstakbelde bunlar daḥı gūyā ḥarf olur (b. 35-38)

Sekizinci Çeşit (Nev'-i Şāmin):

Bu bölümde nekre isimleri temyiz için nasb eden isimlerden bahsedilmiştir. Bunlar ke-eyyin (كَيْيْنِ), kem (كَمْ), kezā (كَذَا) ve 'aşre/'aşere (عَشْرَةَ) olmak üzere dört tanedir. Bunların ilk üçü istifham anlamında, dördüncüsü ise sayıların temyizinde kullanıldığı 40. ve 47. beyitler arasında izah edilmiştir.

Nev'-i şāmin naşb ider temyizen ism-i nekreyi
Çār esmādur *ke-eyyin kem kezā* bil 'aşreyi (b. 39)

Kem ke-eyyinde kezā ma'nî-i istifhām var
Naşb ider temyizen ism-i müfredi ey baḥtiyār (b. 47)

Dokuzuncu Çeşit (Nev'-i Tâsi'):

Bu kısımda bazıları ref' bazıları ise nasb eden 9 âmilden söz edilmiştir. Bu âmiller isim fiiller olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan ruveyde (رُؤَيْدِ), belhe (بَلْهَ), dūneke (دُونَكِ), 'aleyke (عَلَيْكَ), hā (هَا) ve ḥayyehel (حَيَّهَلْ) olmak üzere 6 tanesi nasb edenlerdir ki emir manasında kullanılır. Heyhāt (هَيْهَاتَ), şettān (شَتَّانَ) ve ser'ān (سَرْعَانَ) olmak üzere 3 tanesi de ref' edenler olarak belirtilmiştir. Heyhāt ve şettān geçmiş zamanda uzaklık; ser'ān ise geçmiş zamanda yakınlık bildirmektedir:

Nev'-i tâsi'dür tokuz esmā-yı ef'āl oldı nām
Altısı naşb üçü ref'-i müfred eyler ey hümām

³⁶ Cürçânî'nin eserinde bu kısımdaki harflerin muzari (geniş zaman) fiili cezm ettikleri kaydedilmesine rağmen (Yanık vd. 2000: 33) Erzurumlu Rahmî tarafından yapılan manzum tercümede bu harflerin müstakbel (gelecek zaman) fiili cezm ettikleri belirtilmiştir.

Belle da' emhil *ruveyde dūneke hā* ey ferīd
 Huz 'aleyk elzem demek *hayyehel* iyte's-sürīd
 Ref' ider *heyhāt* Zeyde ya'nī Zeyd oldı ba'īd
 Fark olur *şettānda ser'ānda* sür'at bedīd (b. 48-50)

Onuncu Çeşit (Nev'-i 'Āşir):

Bu bölümde ismi ref' ve haberi nasb eden nâkıs fiillerden bahsedilmektedir. Bu fiillere nâkıs denmesinin nedeni ise sözün özne ile tamamlanmayıp nasb edilmiş bir habere ihtiyaç duymasıdır (Yanık vd., 2000: 38). Bu fiiller kâne (كَانَ)³⁷, şāra (صَارَ)³⁸, esbaḥa (أُصْبِحَ)³⁹, bāte (بَاتَ)⁴⁰, zalle (ظَلَّ)⁴¹, emsā (أَمْسَى)⁴², eḏḥā (أَضْحَى)⁴³, leyse (لَيْسَ)⁴⁴, mā-dāme (مَا دَامَ)⁴⁵, mā-berihā (مَا بَرِحَ)⁴⁶, mā-zāle (مَا زَالَ)⁴⁷, mā-enfekke (مَا انْفَكَّ)⁴⁸ ve mā-fetiye (مَا فَتِيَ)⁴⁹ olmak üzere 13 adetten müteşekkildir.

Nev'-i 'āşir mübtedāyı ref' ü naşb eyler haber
 Anlar on üç fi'ldür nâkış diyü vaşf itdiler
Kāne Zeydun şā'imen kaḍ *şāra* 'Amrun kâ'imen
Eşbaḥa Bişrun ğaniyyen *bāte* Bekrun nâ'imen
Zalle Zeydun ğāziben *emsā* ve *eḏḥā* rākiben
Leyse Zeydun kâ'idan *mā-dāme* 'Amrun cālisen
Mā-berihā mā-zāle mā-enfekke daḥı *mā-fetiye*
 Bunların a'māli sâbıklar gibidir ey fetā (b. 51-54)

On Birinci Çeşit (On Birinci Nev'):

Bu kısımda bir ismi ref' eden mukârebe (yaklaşma) fiilleri ele alınmıştır. Bu fiiller 'asā (عَسَى), kâde (كَادَ), evşeke (أَوْشَكَ) ve kerebe (كَرَبَ) olmak üzere 4 adetten müteşekkildir. 'Asā istek veya rica bildirirken diğer üç fiil, haberde bildirilen hadisenin yaklaştığını belirtmek için kullanılır.

On birinci nev' dörd ef'aldür ey nev-cüvān
 Ma'nī-i kurb u ṭama' eyler ifade her zamān
Evşeke kāde 'asā daḥı *kerebdür* ey hümām
 Ref'-i ism ü vāḥid-i naşb-ı haber eyler müdām (b. 56-57)

On İkinci Çeşit (On İkinci Nev'):

Bu bölümde lâm-ı tarif ile marife kılınmış tekil cins ismini ve mahsusunu (övüleni veya yerileni) ref' eden övgü (medh) ve yergi (zem) fiilleri ele alınmıştır. Bunlar ḥabbezā (حَبَّذَا), ni'me

³⁷ Süreklilik, var olmak, bir hâlden başka bir hâle geçiş anlamları yanında geçmiş zaman bildirmek için ve zaid olarak da kullanılır.

³⁸ Olmak ve dönmek anlamlarında kullanılır.

³⁹ Sabahlamak anlamında kullanılır.

⁴⁰ Gecelemek ve geceleyin anlamında kullanılır.

⁴¹ Gündüzün tamamına girmek anlamında kullanılır.

⁴² Akşamlamak anlamında kullanılır.

⁴³ Kuşluk vaktine girmek anlamında kullanılır.

⁴⁴ Olmamak anlamında kullanılır.

⁴⁵ Devam ettiği veya olduğu müddetçe anlamında kullanılır.

⁴⁶ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

⁴⁷ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

⁴⁸ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

⁴⁹ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

(نعم), bi'se (بئس) ve sâ'e (ساء) olmak üzere 4 tanedir. Bu fiillerden habbezâ ve ni'me övgü için, bi'se ve sâ'e de yergi için kullanılmaktadır.

On ikinci nev' dörd ef'âl ikisi medh için
Habbezâ ni'me vü bi'se sâ'e zemm ü kadh için
 İsm-i cins-i vâhidi ref eyler olsa ma'rife
 Ba'dehâ ma'şûş medh ü zemdür ey pür-ma'rife (b. 58-59)

On Üçüncü Çeşit (On Üçüncü Nev'):

Bu kısımda ise “kalb fiilleri” olarak adlandırılan şüphe (şek) ve kesinlik (yakîn) bildiren fiiller söz konusu edilmiştir. Bunlar 'alimtü (عَلِمْتُ)⁵⁰, vecedtü (وَجِدْتُ)⁵¹, ra'eytü (رَأَيْتُ)⁵², zanentü (ظَنَنْتُ)⁵³, hasibtü (حَسِبْتُ)⁵⁴, hiltü (حِلْتُ)⁵⁵ ve ze'amtü (زَعَمْتُ)⁵⁶ olmak üzere 7 fiilden müteşekkildir. 'Alimtü, vecedtü ve ra'eytü kesinlik; zanentü, hasibtü ve hiltü şüphe bildirmek için kullanılmaktadır. Ze'amtü ise hem kesinlik hem de şüphe bildirmektedir. Rahmî vezin zaruretiyle bu fiilleri aynı kökten türeyen kelimelerle değiştirerek tercümesine yerleştirmiştir. Mesela 'alimtü 'ilm, vecedtü vecdân, zanentü zann şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

On üçüncü nev' kim yedidür ef'âl-i kulüb
 Şekk içündür ya yakîn için eyâ ahlâkı hüb
 'İlm ü vecdân rây ma'nâ-yı yakîn için gelür
 Hem hayâl ü zann u hasbân da me'âl-i şekk olur
 Zu'm şekk ile yakîn beyninde olur müşterek
 Muktezâ-yı vakte tâbi'dür eyâ reşk-i melek (b. 60-62)

1.2. Kıyasi Âmiller

Erzurumlu Rahmî, 63. beyitte semai âmilleri tek tek anlatarak bitirdiğini söyledikten sonra artık kıyasi âmilleri söz konusu edeceğini dile getirmektedir:

Yek-be-yek bildün semâ'ıyyâtı ey mîr-i zarîf
 Ba'dezîn olsun kıyâsiyyât ma'lûm-ı şerîf (b. 63)

Kıyasi âmiller ef'âl (الْفِعْل)⁵⁷, şifât (الْصِفَةُ الْمُشَبَّهَةُ)⁵⁸, maşdar (الْمَصْدَرُ)⁵⁹, ism-i fâ'il (اسْمُ الْفَاعِلِ)⁶⁰, ism-i mef'ül (اسْمُ الْمَفْعُولِ)⁶¹, ism-i mübhem (اسْمُ الْمُبْهَمِ)⁶² ve ism-i muzâf (اسْمُ الْمُضَافِ)⁶³ olmak üzere 7 adettir.

Muflakâ ef'âl 'âmil olması ma'mûldür
 Hem şifât u maşdar ism-i fâ'il ü mef'uldür
 İsm-i mübhem ya münevven ya müşennâ ya muzâf
 Dağı cem' olsa temizen naşb ider bî-ihtilâf

⁵⁰ “Bildim” demektir.

⁵¹ “Buldum” demektir.

⁵² “Gördüm” demektir.

⁵³ “Zannettim” demektir.

⁵⁴ “Sandım” demektir.

⁵⁵ “Zannettim” demektir.

⁵⁶ “İddia ettim, zannettim” demektir.

⁵⁷ Fiil, hangisi olduğu fark etmez. Bütün fiiller fâilini ref' ve mefulünü nasb eder.

⁵⁸ Kendi fiilinin ameliyle amel eder.

⁵⁹ Kendi fiilinin ameliyle amel eder.

⁶⁰ Ma'lûm (etken) fiilin amelini işler.

⁶¹ Meçhûl (edilgen) fiilin amelini işler.

⁶² Belirsiz isimdir, nasb eder.

⁶³ Başka bir isme izafe edilen bütün isimler ism-i muzâftır ve cerr eder.

Muṭlakā bir *ism āḥir* isme olduḡda *muṣāf*
İsm-i āḥir lā-cerem mecrūr olur yoḡdur ḥilāf (b. 64-66)

2. Manevi Âmiller

Manevi âmil, cümlede görünmeyen bir âmil olması demektir. Manevi âmiller, mübtedâ ve haberi ref' eden âmil ile muzari fiili ref' eden âmil olmak üzere 2 adettir.

‘Âmil-i lafzî kıyāsî oldı dâb⁶⁴ üzre tamām
‘Âmilîn-i ma‘nevîsini daḡı bil ey hümām
Mübtedâda **ibtidâ** ma'nâsı der-âşârdur
Hem muzârî'de **vukû**'ı mevki'ü'l-aḡbârdur (b. 67-68)
Bu iki ma'nâdur ancak ma'nevî 'âmilleri
Böyle bulmuş 'ilm-i naḡvûñ 'âlim-i kâmilleri

Sonuç

Osmanlı döneminde dil öğretiminde kullanılan gramer ve sözlükler, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve kalıcılığı arttırmak amacıyla mütemadiyen manzum hâle dönüştürülmüştür. Abdülkâhir Cürçânî'nin *el-Avâmil* adlı risalesi, Birgivî'nin *Avâmilü'l-cedîde*'si ile birlikte Osmanlı medreselerinde asırlarca Arapça öğretiminde başucu eseri olmuş; bu mahiyetiyle de Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneği içerisinde birçok defa ve genellikle manzum olarak tercüme edilmiştir. Eldeki örneklerden hareketle 16. yüzyılda başlayan manzum avâmil tercümeleri sonraki asırlarda da artarak devam etmiş; hemen bütün mütercimler daha kolay öğrenme ve öğretme gayesiyle tercüme faaliyetlerine girişmiştir. Söz konusu tercüme ya mütercimlerin çocuğu, öğrencisi veya bir tanıdığı için ya da umumun istifadesi için kaleme alınmıştır. Erzurumlu Rahmî de öğrencisi Şeyhülislam Ârif Hikmet için yaptığı manzum *el-'Avâmil* tercümesiyle geleneğin son halkalarından birini teşkil etmektedir. Rahmî, tercümesini, -yer yer Cürçânî'den ufak farklılıklar görülse de- tercüme ettiği esere olabildiğince sadık kalarak hazırlamaya gayret etmiştir. Tercümenin manzum olması şairi gerek âmiller üzerinde gerekse örnekleri metne dâhil edememe noktasında değişiklikler yapmaya zorlamıştır. Bu değişikliklerin vezin zaruretiyle bazen âmillerin sonundaki hareketlerin kaldırılması bazen de kafiye gereği âmillerin kaynak eserdeki sıralamasının değiştirilmesi gibi çeşitli yollardan yapıldığı söylenebilir. Rahmî'nin âmillerle ilgili metne dâhil edebildiği sınırlı sayıda örnek bulunmasına rağmen tercümesini yaptığı eserdeki tüm örnekleri olduğu gibi almaması dikkati çekmektedir. Şairin, olabildiğince sade ve açık bir tercüme yapmaya çalıştığı da metinden anlaşılmaktadır. Tercüme edilen metindeki ıstılahların genellikle aynen aktarıldığı görülmektedir. Bu tür öğretici eserlerde temel gaye öğrenim/öğretimde fayda/kolaylık olduğu için Rahmî'nin tercümesinde de herhangi bir estetik kaygı güdülmendiğini söylemek mümkündür. Eseri tercüme etme sebebini Şeyhülislam Ârif Hikmet'in manzum söze meyilli olması şeklinde açıklayan şairin verdiği bu bilgiden hareketle söz konusu manzum gramer veya sözlüklerin şairliğe istidadı olan talebelerin kendilerini geliştirme noktasında eğitici bir fonksiyon üstlendiği de anlaşılmaktadır. Çoğu zaman pedagojik amaçlarla kaleme alınan bu eserlerin günümüzde de dil öğrenim/öğretiminde faydalı olacağı; edebî, kültürel ve estetik bakımdan çok yönlü bir eğitim öğretim faaliyeti gerçekleştirilebilmek için önemli fırsatlar sunacağı açıktır.

⁶⁴ Yazmada kelimenin üzerinde 7 rakamı yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile kıyasi âmillerin sayısı belirtilmiştir.

METİN⁶⁵**Bismillâhırrahmânırrahîm ve bihî sekatî****fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün****[1b]**

1. Hâmd-i bî-hadd ü nihâyet şükr-i bî-ħaşr u 'aded
Hâzret-i Allâh içindür kim odur Ferd ü Şamed
2. Hâzret-i peygâmbere olsun şalât ile selâm
Âline aşhâb u enşârına tâ rûz-ı kıyâm
3. *Ba'dezâ* ma'lûmuñ olsun ey dü çeşmüm pertevi
Naħv 'ilminde 'avâmil lafzîdür ya ma'nevî
4. 'Âmil-i lafzî semâ'î ya kıyâsîdür hemân
Böyle 'Abdü'l-kâhir-i Cürcânî itmişdür beyân
5. 'Âmil-i lafzî semâ'îyi bilen kâmil⁶⁶ olur
Hem kıyâsîdür edeb⁶⁷ o ma'nevî 'âmil olur
6. Bil on üç nev' üzredür cümle semâ'î 'âmili
Nev'-i evvel on yedi ħarf oldı cerrüñ fâ'ili
7. *Bâ ilâ min kâf u lâm u rubbe vü ħattâ 'alâ*
Vâv u tâ münzû vü müz fi 'an 'adâ ħaşâ ħalâ
8. Ma'nî-i *bâ* iltişâk u isti'ânet ta'diye
Zâ'ide şoħbet kâsem zarf u muķâbil tefdiye

[2a]

9. Ma'nî-i *min* ibtidâ'en ġâ'ib ü tebyîn için
Zarf u tab'îz u gehî zâ'id olur tezyîn için
10. İntihâ'en ġâ'ibe mevzû'dur ħarf-i *ilâ*
Gâh ma'nî-i mu'în-ile olur şüret-nümâ
11. Lafz-ı *fi* ma'nî-i zarfiyyet için mevzû'dur
Gâh isti'mâli isti'lâ için mesmû'dur
12. Ĥarf-i *lâmuñ* ma'nîsi temlîk ü ya taħşîş olur
Ĥavlden soñra eger olsa bi-ma'nî 'an gelür
13. Gâh ta'lîl ü gehî ta'diyyeye olur delîl
Ey gözüm nürü gehî zâ'id olur ammâ ħalîl

⁶⁵ Yazmada kırmızı mürekkeple yazılan "nev'-i evvel, nev'-i şânî" gibi âmillerin çeşitlerini bildiren ifadeler metinde koyu dizilmiş, yine kırmızı mürekkeple yazılan âmiller ise italik gösterilmiştir.

⁶⁶ Yazmada bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 91 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile semai âmillerin adedi belirtilmiştir.

⁶⁷ Yazmada bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 7 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile kıyasi âmillerin adedi belirtilmiştir.

14. *Rubbe* şadrında kelāmuñ olmasi manşüşdur
İsm-i mevşûf u münekker kıllite maḥşüşdur
15. Her dem isti'lāda isti'māl olur ḥarf-i 'alā
Ḥarf-i 'an ba'd u tecāvüz ma'nīsın eyler edā
16. *Kāf* ba'zen zā'id ü teşbīh içündür her zamān
Münzū müz māzī zamāndan ibtidā eyler beyān
17. İntihā'en gā'ibe *hattāy* vāz' itmiş 'Arab
Geh ma'a ma'nāsına ĩrād ider ehl-i edeb
18. *Vāv* u *tā* mānend-i bā ḥarf-i ḳasemdür dā'imā
Daḥı istiṣnāda müsta'mel 'adā ḥāşā ḥalā
19. Nev'-i evvel on yedi ḥarfūñ budur ma'nāları
Ezber eyle ey riyāz-ı 'İşmetūñ verd-i teri
[2b]
20. **Nev'-i sānī** fi'le beñzer altı ḥarf olmuş tamām
Anları hem fehme hem ḥıfza gerekdür ihtimām
21. *İnne* vü *enne ke-enne leyte lākinne le'al*
Mübtedā ile ḥaberde naşb u ref' eyler 'amel
22. Ma'nī-i taḥḳīḳ ü teşbīh ü temennā vü recā
Lākin istidrāk içündür böyle ḥıfz it serverā
23. Üç ya zā'id ḥarf ile āḥirleri meftūḥ olur
Ma'nī-i fi'l anlaruñ cismine gūyā rūḥ olur
24. Bu vüçüh üzre münāsibdür eyā mīr-i vecīḥ
Bu ḥurūf-ı sitteye dirlerse ef'āle şebīḥ
25. **Nev'-i sālīs** leyseye olsa müşabih *mā* vü *lā*
Cümleye dāḥil olursa ref' ü naşb eyler edā
26. Leyse-āsā nefy-i muṭlaḳ nefy-i ḥāl için olur
Ma'rife hem nekrede gāḥī ḥaberde bā gelür
27. **Nev'-i rābi'** naşb-ı ism-i müfred eyler dem-be-dem
Vāv-ı ma' *illā* ḥoş istiṣnā içündür lā-cerem
28. Nā'ib-i ed'ü nidāya vāz' olunmuş beş ḥurūf
Yā eyā daḥı *heyā ey hemze* kim bilmezse yūf
29. *Yā* ile muṭlaḳ münādādur *eyā* ile *heyā*
Vāz' olunmuşlar münādā-yı ba'ide serverā
30. *Ey* münādā-yı vasaṭ *hemze* münādā-yı ḳarīb
Nekre isme dāḥil olsa naşb ider bil ey edīb

[3a]

31. **Nev'-i hâmis** nâşib-ı fi'l-i muzâri'dür ki *en*
Cümleyi müfred me'âlinde ider ammâ ki *len*
32. Nefy-i istikbâli te'kîd ider ey hulkı hasen
Key dağı ta'lîl için kavle cevâb olur *izen*
33. **Nev'-i sâdis** cezm ider müstakbeli *lemmâ* vü *lem*
Naql ider mâziye andan nefy ider ey muhterem
34. Bir de *lâm-ı* emr-i gâ'ib bir de *lâ'-i* nâhiye
Cezm ider şartıyye olsa *in* degülse nâfiye
35. **Nev'-i sâbi'** hem toğuz esmâ ki ol menkûşadur
Cezm ider müstakbeli şart u cezâ maşşûşadur
36. *Mâ-tekül* fi'l-cubbi yesma'hu ve *men* yesma' yehâl
Eyyuhum yukrimke tukrimhu kezâ çarbü'l-meşel
37. Hem *metey mehmâ* zamâna zarf olur ey müsta'id
Yâ kerîme'l-hulk mehmâ testakim kad tesnefid
38. *Eyne ennâ hayşumâ iz-mâ* mekâna zarf olur
Cezm-i müstakbelde bunlar dağı güyâ harf olur
39. **Nev'-i şâmin** naşb ider temyizen ism-i nekreyi
Çar esmâdur *ke-eyyin kem kezâ* bil 'aşreyi
40. Vâhidü işnân ilâ tis'ayla terkîb olsa ger
Ol zamân temyizen ism-i müfredi maşşüb ider
41. Vâhidü işnân bi-vefki kâ'ide cârî olur
Zîkr olunmaz tâ müzekkerde mü'enneşde gelür

[3b]

42. Bunlaruñ fevki varınca 'aşre her âhâdda
Tâ zükûra terki ünşaya gelür a'dâdda
43. Hem şülâşuñ 'aşre varınca temîzi⁶⁸ dâ'imâ
Lâ-cerem mecmû' hem mecrûr olur bil evvelâ
44. On biriñ tis'a vü tis'ine varınca lâ-cerem
Müfred ü maşşüb olur temyizi ey 'âlî-himem
45. Yüz iki yüz elf ü elfin ü ulûfuñ ey hümâm
Müfred ü mecrûr olur temyizi ey mîr-i kelâm
46. Böyledür terkîb-i ta'dâdı eyâ mîr-i fehîm
Hıfza cehd it vech-i mezkûr üzredür resm-i kadîm

⁶⁸ "Temyiz" kelimesi vezin gereği "temiz" şeklinde okunmuştur.

47. Kem ke-eyyinde kezā ma'nī-i istifhām var
Naşb ider temyizen ism-i müfredi ey bahtiyār
48. **Nev'-i tāsi'**dür toköz esmā-yı ef'āl oldı nām
Altısı naşb üç ref-i müfred eyler ey hümām
49. *Belhe* da' emhil *ruveyde dūneke hā* ey ferīd
Huż '*aleyk elzem dimek hayyehale iyte's-sürīd*
50. Ref' ider *heyhāt* Zeyde ya'nī Zeyd oldı ba'īd
Farq olur *şettānda ser'ānda* sür'at bedīd
51. **Nev'-i 'āşir** mübtedā-yı ref' ü naşb eyler haber
Anlar on üç fi'ldür nāķış diyü vaşf itdiler
52. *Kāne* Zeydun şā'imen kaç *şāra* 'Amrun kaç'imen
Eşbaħa Bişrun ğaniyyen *bāte* Bekrun nā'imen
[4a]
53. *Zalle* Zeydun ğāziben *emsā* ve *edhā* rākiben
Leyse Zeydun kā'iden *mā-dāme* 'Amrun cālisen
54. *Mā-berihī mā-zāle mā-enfekke* daħı *mā-fetiy*
Bunlaruñ a'māli sābıķlar gibidir ey fetā
55. Bunlaruñ müştakları daħı ider böyle 'amel
Ma'nī-i şayrūret ammā her birinde muhtemel
56. **On birinci nev'** dörd ef'āldür ey nev-cüvān
Ma'nī-i kurb u tāmā' eyler ifade her zamān
57. *Evşeke kāde 'asā* daħı *kerebdür* ey hümām
Ref'-i ism ü vāhid-i naşb-ı haber eyler müdām
58. **On ikinci nev'** dörd ef'āl ikisi medħ için
Habbezā ni'me vü *bi'se sā'e* zemm ü kaçħ için
59. İsm-i cins-i vāhidi ref' eyler olsa ma'rife
Ba'dehā maħşüş medħ ü zemdür ey pür-ma'rife
60. **On üçüncü nev'** kim yedidür ef'āl-i kulüb
Şekk içündür ya yakīn için eyā aħlāķı hūb
61. 'İlm ü *vecdān rāy* ma'nā-yı yakīn için gelür
Hem *hayāl* ü *zann* u *hasbān* da me'al-i şekk olur
62. *Zu'm* şekk ile yakīn beyninde olur müşterek
Muķtezā-yı vaķte tābi'dür eyā reşk-i melek
63. Yek-be-yek bildüñ semā'ıyyātı ey mīr-i zarīf
Ba'dezīn olsun kıyāsiyyāt ma'lüm-ı şerīf

[4b]

64. Muṭlakā *ef'āl* 'āmil olması ma'müldür
Hem *şifāt* u *maşdar ism-i fā'il* ü *mef'uldür*
65. *İsm-i mübhem* ya münevven ya müşennā ya *mużāf*
Daḥı cem' olsa temīzen naşb ider bī-iḥtilāf
66. Muṭlakā bir ism āḥir isme olduḡda mużāf
İsm-i āḥir lā-cerem mecrūr olur yokdur ḥilāf
67. 'Āmil-i lafzī kıyāsī oldı dāb⁶⁹ üzre tamām
'Āmilīn-i ma'nevīsini daḥı bil ey hümām
68. Mübtedāda *ibtidā* ma'nāsı der-āşārdur
Hem mużāri'de *vuḡū'*ı mevḡi'u'l-aḥbārdur
69. Bu iki ma'nādur ancak ma'nevī 'āmilleri
Böyle bulmuş 'ilm-i naḥvüñ 'ālim-i kāmilleri
70. Der-kef⁷⁰-i ḥıfz itse bir kimse bunu hem-çü 'inān
Deşt-i pehnā-yı feşāhatde olur şebdīz-rān
71. Bir mübārek nüşhadur itdüm senüñ-çün terceme
Bir güzel manzūmedür ḥıfzında iḥmāl eyleme
72. Ḳaşr-ı fenn-i naḥv için bu nüşhadur muḡkem temel
İstifāde bundan itmiş vāfir a'lām-ı evel
73. Birgivī daḥı muḡaddem bundan olmuş müstefīd
Şoñra bu maḥbūba ilbās eylemiş şevb-i cedīd
74. Dürr-i şehvār-ı aşālet gevher-i kân-ı ḥaseb
Naḥl-i nev-bār-ı siyādet serv-i mevzūn-ı edeb

[5a]

75. Seyyid İbrāhīm 'İşmet Begefendi-zādeye
Aḡmed 'Ārif Begefendi server-i āzādeye
76. Yādigār-ı **Rahmī**-i nā-kāmdur oldı tamām
Biñ iki yüz on beşinci sāl der-māh-ı şıyām
77. Müstefīd-i mübtedīden budur aḡşā-yı murād
Bir du'ā-yı ḥayr ile bu müstemendi ide şād

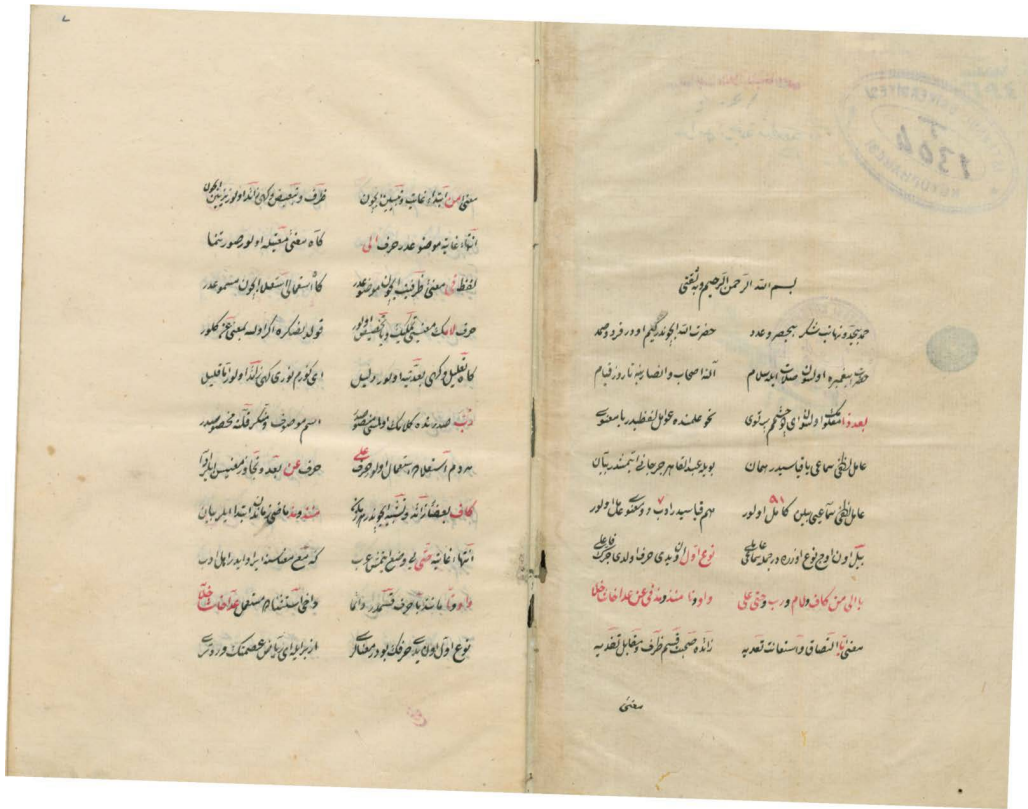
⁶⁹ Yazmada bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 7 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile kıyasi âmillerin adedi belirtilmiştir.

⁷⁰ Yazmada "kef" kelimesinin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 100 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile bütün âmillerin adedi belirtilmiştir.

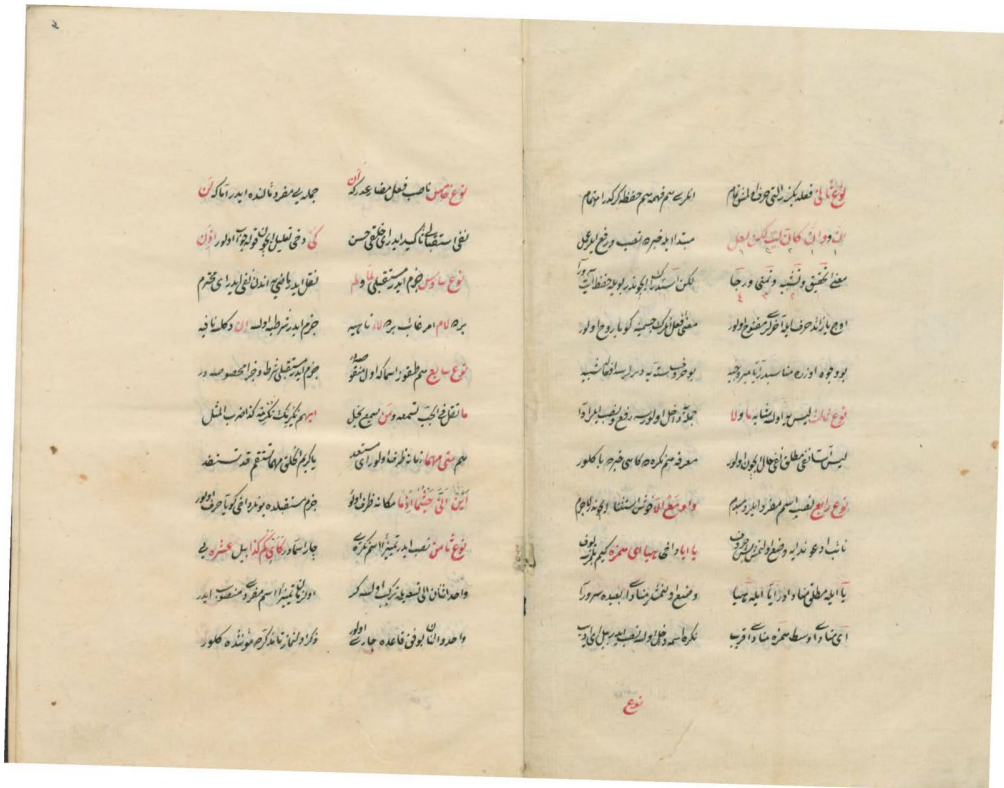
Kaynakça

- ARSLAN, Ahmet Turan (1996), "Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, I (2), 161-176.
- ÇİFTÇİ, Ömer (2017) (Haz.), Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 13.10.2022].
- DUMAN, Ali (2017), XVIII. Yüzyılda Yaşamış Âlim Bir Şair: Erzurumlu Rahmî ve Divanı, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (15), 297-320.
- DURMUŞ, İsmail (1991), "el-'Avâmilü'l-mi'e", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 106-107, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERKAL, Abdulkadir (2015), *Erzurum'un Yüzleri Erzurumlu Abdurrahim Rahmî*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ERKAL, Abdulkadir (2021), "Avâmil-i Atîka", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/avamil-i-atika>, [Erişim Tarihi: 13.10.2022].
- YANIK, Nevzat H. vd. (2000), *Avamil-i Cürcani Avamil-i Birgivi ve Tercümeleri*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- YILMAZ, Kübra ve YILMAZ, Oğuz (2021), "Birgivi'nin el-Avâmil'ine Yapılan Manzûm Tercümeler", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, Mehmet Bayyigit vd. (Ed.), III, 329-344, İstanbul: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi.

EKLER

(1b-2a)

(2b-3a)

